

Από την απομόνωση στην επικοινωνία

ΤΑ ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ ΤΗΣ ΑΝΟΙΧΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Artan Fuga*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η «ανοιχτή κοινωνία» δεν είναι μια κοινωνία χωρίς σύνορα. Κατασκευάζει νέα σύνορα χάρη στην ίδια της τη λειτουργία. Τα νέα αυτά σύνορα δεν είναι εξ ορισμού ούτε περισσότερο ούτε λιγότερο σημαντικά από εκείνα που προϋπήρχαν. Εναπόκειται στον άνθρωπο να αξιολογήσει την εμβέλειά τους. Ένας κόσμος χωρίς σύνορα, από φιλοσοφική και ηθική άποψη, δεν είναι εφικτός. Ένας κόσμος χωρίς σύνορα παραπέμπει σε έναν κόσμο χωρίς εσωτερικό σχηματισμό, στο «Απόλυτο Μηδέν». Το Ον γίνεται Ον ακριβώς γιατί είναι καθορισμένο. Εδώ όμως επιβάλλεται μια θεμελιώδης παρατήρηση. Πρέπει να γίνεται σαφής διαχωρισμός μεταξύ συνόρου και φραγμού. Ένα σύνορο είναι μάλλον μια διαχωριστική γραμμή, ένα αδρό χαρακτηριστικό που διακρίνει τα «πράγματα» του κόσμου μας. Είναι αναγκαίο ως διαφορά ούτως ώστε κάθε «πράγμα» να έχει το όνομά του, τη δική του λογική και οντολογική ταυτότητα. Αντιθέτως, ένας φραγμός είναι ένα σύνορο αδιάβατο, ένα τείχος που χωρίζει τα ανθρώπινα όντα, τα οποία δεν επικοινωνούν πλέον, αλληλοεχθρεύονται, αλληλοσπαράσσονται αδιάκοπα, αλληλομισούνται.

Les nouvelles frontières de la société ouverte

RÉSUMÉ

La « société ouverte » n'est pas une société sans frontières. Elle fabrique de nouvelles frontières grâce à son propre fonctionnement. Ces nouvelles frontières ne sont en soi ni moins importantes ni plus importantes que celles qui existaient auparavant. Il appartient à l'homme d'évaluer leur portée. Un monde sans frontières, philosophiquement et moralement parlant, n'est pas possible. Un monde sans frontières renvoie à un monde sans configuration interne, au « Néant absolu ». L'Etre devient l'Etre parce qu'il est déterminé. Or, ici, une remarque est fondamentale. Il faut bien faire la différence entre une frontière et une barrière. Une frontière est plutôt une ligne de séparation, un trait saillant qui distingue les « choses » de notre monde. Elle est nécessaire en tant que différence pour que chaque « chose » ait son propre nom, sa propre identité logique et ontologique. Par contre, une barrière est une frontière infranchissable, un mur qui sépare des êtres qui ne communiquent plus, qui se détestent, qui se battent sans cesse, qui se haïssent.

1. Τα σύνορα, ένα «αναγκαίο κακό»;

Οι στοχαστές του 19ου αιώνα, δηλαδή γεωγράφοι, φιλόσοφοι, κοινωνιολόγοι, πολιτειολόγοι κ.τ.λ., προβληματίστηκαν επί μακρόν σχετικά με το ζήτημα των συνόρων, με την ευρύτερη έννοια του όρου. Στο σύνολο των κοινωνικών επιστημών της εποχής τα σύνορα θεωρούνταν τομές, ρήξεις, διαχωριστικές γραμμές, που χώριζαν πολλές και διάφορες πραγματικότητες: κράτη, πολιτισμούς, τη φύση και την κοινωνία, τον άνθρωπο και το περιβάλλον του, περιφέρειες, γεωγραφικές περιοχές, τα αστικά κέντρα και τις αγροτικές περιοχές, τις θετικές επιστήμες και τις ανθρωπιστικές επιστήμες, άρα ό,τι θεωρείται

* Πανεπιστήμια Τιράνων και Paris-X, Nanterre.

πως διαθέτει δική του ταυτότητα. Έτσι, τα σύνορα της εποχής θεωρούνταν απαραίτητα προκειμένου να αποδοθεί στον κόσμο μια κατανοητή δομή. Συνεπώς το σύνορο νοείται ως η θεμελιώδης εμπειρική προϋπόθεση η οποία καθιστά εφικτή τη διεργασία της λογικής και το έργο της χειραφέτησης της ανθρωπότητας. Χωρίς τα σύνορά του, που του χαρίζουν μια κάποια εσωτερική διαμόρφωση, όπως εξηγούσε ο Γάλλος διαισθητικός φιλόσοφος Henri Bergson, το Ον θα κατακρημνιζόταν στο χάος και η εντροπία θα δημιουργούσε την απόλυτη ομοιογένεια της ουσίας που θα κατέστρεφε τον άνθρωπο και το έργο του. Εκεί όπου ένα ατομικό ή συλλογικό υποκείμενο προικισμένο με συνείδηση λέει «Εγώ», είναι υποχρεωμένο να δείξει εκ των προτέρων τα σύνορα που το χωρίζουν από τους άλλους. Ένα σύνορο δεν είναι ποτέ καρπός της τύχης. Μπορεί να είναι προϊόν βίας που ασκείται άδικα. Μπορεί να καθορίζεται άδικα. Μπορεί να καταδικάζει ολόκληρα έθνη στερώντας τα από τους φυσικούς πόρους που είναι απαραίτητοι για την επιβίωσή τους. Εν πάση περιπτώσει όμως, το σημείο από όπου περνά ένα σύνορο δεν αποτελεί ποτέ απλώς ένα ευκαιριακό γεγονός της ιστορίας. Η διαμόρφωση των συνόρων εκφράζει ένα συσχετισμό δυνάμεων ανάμεσα στα έθνη, τις κοινωνικές τάξεις, τις κοινωνικοπολιτικές ομάδες και τις πατριές. Κάθε πολιτισμός διαδίδει την κουλτούρα του, κάνει «δώρα», όπως έλεγε ο Marcel Mauss, απωθεί τα όρια της πολιτισμικής επιρροής του έως εκεί όπου μπορεί να το καταφέρει με τη βία και με την ικανότητα των δικών του μέσων. Ο πόλεμος, κατέληγε ο Mauss, είναι άρα ένας εξαιρετικός δωρητής.

Ακόμη και μεταξύ των παραδοσιακών νοοτροπιών κυκλοφορεί η άποψη ότι ο μόνος δυνατός κόσμος είναι ένας κόσμος εξοπλισμένος με σύνορα. Έτσι, σύμφωνα με τον ιουδαϊκό μύθο της Γένεσης, η θεϊκή δύναμη δημιουργεί τον κόσμο διαχωρίζοντας τις δημιουργούμενες φυσικές πραγματικότητες και διαρθρώνοντας με διαφοροποιημένο τρόπο τα πλάσματα που θα κατοικήσουν αυτό το νεογενή κόσμο.

Η ανθρωπότητα προβληματίστηκε επί μακρόν σχετικά με το ζήτημα των συνόρων, των οριοθετήσεων, των τομών, των διαχωριστικών γραμμών, που χαράσσονται στους κόλπους της. Τα θέματα συζήτησης εστιάζονται σε δύο πολύ διαφορετικές στιγμές της ιστορίας του πολιτισμού μας. Το πρώτο αφορά τη μετάβαση από την ηρακλείτεια θεωρία στη σωκρατική θεωρία, στο πλαίσιο της εξέλιξης της φιλοσοφικής σκέψης στην αρχαία Ελλάδα. Πράγματι, πρόκειται για μια θεμελιώδη καμπή, που σφράγισε τις βασικές αξίες της κοινωνίας. Οι συζητήσεις και οι αντιπαραθέσεις ως προς τη σημασία αυτής της πολιτισμικής υπέρβασης διαρκούν εδώ και αιώνες. Οι οπαδοί της ηρακλείτειας θεωρίας υποστηρίζουν την ιδέα ότι ο κόσμος, ως αέναη κίνηση που εξαλείφει τα σύνορα μεταξύ των πραγμάτων, είναι ένας κόσμος ηρωικός διότι έχει θεμελιωθεί σε μια ορμή η οποία δεν μπορεί να παρεμποδιστεί από κανόνες, προδιαγραφές και τεχνητούς φραγμούς. Σε τούτο τον κόσμο «τα πάντα ρει», τα πλάσματα διεισδύουν το ένα στο άλλο αγνοώντας κάθε κατάσταση σταθερότητας, η οποία αποτελεί και την πηγή παρακμής και απώλειας των αξιών. Αντιθέτως, οι σωκρατικοί θεωρούν ότι η ανακάλυψη του λογικού νόμου του «αποκλεισμένου τρίτου» και της ταυτότητας του κάθε πλάσματος, η επινόηση των νόμων που σταθεροποιούν την εσωτερική δομή της Πολιτείας και τα εξωτερικά της πέρατα, ο καθορισμός των εσωτερικών κοινωνικών ορίων και των ορίων που χωρίζουν τις αντίπαλες πολιτείες, αντιπροσωπεύουν τους βασικούς πυλώνες του βασισμένου στη λογική ανθρώπινου πολιτισμού. Δηλώνουν ότι από εκεί ακρι-

βώς ξεκινά μια ανθρώπινη κοινότητα ειρηνευμένη, θεμελιωμένη σε νόμους, διαρθρωμένη και προβλέψιμη.

Η δεύτερη καίρια στιγμή των οντολογικών και επιστημολογικών συζητήσεων περί συνόρων γεννιέται στους κόλπους του σύγχρονου πολιτισμού, ακριβώς όταν οι νεοκαντιανοί και οι μπεργκσονιστές αναπτύσσουν διάφορες κατευθύνσεις προβληματισμού σχετικά με τον κόσμο αυτό καθαυτό. Τούτος ο κόσμος είναι τάχα ομοιογενής, ή μήπως, αντίθετα, είναι αναγκαστικά διαρθρωμένος πάνω στο σεβασμό των συνόρων που χωρίζουν τα πλάσματα τα οποία τον αποτελούν; Οι νεοκαντιανοί ακολουθούν τις διδασκαλίες του πνευματικού τους πατέρα, ο οποίος πίστευε ότι τα σύνορα γεννιούνται στους κόλπους της συνείδησης του ανθρώπου, στο εσωτερικό αυτού του «υπερβατικού Εγώ» που έχει ως έμφυτη κλίση την επεξεργασία διαδικασιών διαχωρισμού των «φαινομένων». Η αισθητή πραγματικότητα παρουσιάζεται ενώπιον του ανθρώπου μέσω των απριοριστικών δομών της εμπειρικής γνώσης, ήτοι μέσω του χώρου και του χρόνου. Ο χώρος μάς παρουσιάζει τα φαινόμενα το ένα κοντά (ή δίπλα) στο άλλο, ενώ ο χρόνος χτίζει ένα φαινομενικό κόσμο του οποίου τα στοιχεία εκδηλώνονται το ένα μετά το άλλο.

Για τους μπεργκσονιστές οι εσωτερικές δομές του Όντος προέρχονται από τη λογική δραστηριότητα του υποκειμένου και όχι από την εμπειρική του ευαισθησία. Εδώ μπορούμε να διαπιστώσουμε τη μεγάλη διαφορά ανάμεσα στην καντιανή σκέψη και την μπεργκσονιστική προσέγγιση σχετικά με την «αρχιτεκτονική» του κόσμου. Κατά τον Kant, η εσωτερική δομή του κόσμου είναι ένα δεδομένο που υπάγεται στην εμπειρική ευαισθησία του ανθρώπου, ενώ για τον Bergson αυτή είναι έργο της λογικής και της τοποθέτησής της υπεράνω της αισθητηριακής δραστηριότητας.

Παρά την πολύ πλούσια ποικιλία των ιδεών που αναφέρονται στα σύνορα του κόσμου, ένα χαρακτηριστικό στοιχείο είναι πάντοτε παρόν στην κουλτούρα του 19ου αιώνα και των πρώτων δεκαετιών του 20ού. Δεχόμαστε ότι η ύπαρξη των συνόρων είναι συνδεδεμένη με ωμότητες, βιαιότητες, πολέμους, συγκρούσεις. Ωστόσο τα σύνορα αντιπροσωπεύουν τις απαραίτητες προϋποθέσεις εσωτερικής διάρθρωσης του κόσμου, της φύσης και της κοινωνίας.

2. Ζούμε τάχα σε έναν κόσμο εντελώς ανοιχτό;

Στο σύγχρονο κόσμο μια ιδέα που κυκλοφορεί παντού και παίρνει διάφορες μορφές υποστηρίζει ότι ο ρόλος των συνόρων έχει γίνει σήμερα λιγότερο σημαντικός. Σύμφωνα με αυτή την ιδέα, τα σύνορα έχουν ήδη αποκτήσει διαπερατή φύση και, αντί να χωρίζουν, επιτρέπουν την επικοινωνία και τις επαφές μεταξύ των εθνών και των κοινωνικών ομάδων. Στην ακραία εκδοχή της δέχεται πως σε πολλούς τομείς τα σύνορα έχουν εξαφανιστεί εντελώς. Οι πλέον αισιόδοξοι πηγαίνουν ακόμη πιο μακριά, προβλέποντας τη δημιουργία ενός κόσμου όπου και η ίδια η ιδέα των συνόρων θα ήταν περιττή και άρα θα ανήκε στις παρωχημένες περιόδους της ιστορίας. Πολλά χαρακτηριστικά στοιχεία της εποχής μας έχουν θεωρηθεί ως κοινά θεμέλια ενός κοινωνικού σύμπαντος που υπερβαίνει τα παλαιά σύνορα.

Από μια ορισμένη άποψη, η ιδέα αυτή μας έρχεται από παλιά, από μια ιστορική εποχή αρκετά μακρινή. Ωστόσο σήμερα αποκτά περισσότερη δύναμη και αναπτύσσει πιο τεκμηριωμένα επιχειρήματα προκειμένου να καταστεί πιο

αξιόπιστη. Εν πάση περιπτώσει, γνωρίζουμε ότι ο Αριστοτέλης, όταν μιλούσε για τον άνθρωπο, τον φανταζόταν σαν ένα πλάσμα το οποίο, πέρα από τις τοπικές ιδιαιτερότητες, εκδηλώνει μια ουσιαστική ιδιότητα, κοινή παντού όπου ζει. Ο άνθρωπος αντιπροσωπεύει ένα ζωντανό πλάσμα, ένα δίποδο, ένα «ζώο» που διαφέρει από τα άλλα διότι ζει στο εσωτερικό της Πολιτείας. Είναι άρα παντού ένα «ζώον πολιτικόν». Σε ένα άλλο πολιτισμικό πλαίσιο, ο Χριστιανισμός έβαλε τέρμα στη δοξασία των προηγούμενων θρησκειών περί του «εκλεκτού» διά της θείας χάριτος λαού. Εξαλείφοντας συμβολικά τα σύνορα, πρεσβεύει ότι ο άνθρωπος είναι παντού παρόμοιος και άξιος να απολαμβάνει τον ίδιο σεβασμό, την ίδια αγάπη και την ίδια εκτίμηση, ανεξάρτητα από φυλή, κοινωνική προέλευση και νομικό καθεστώς. Σε ό,τι αφορά τη σύγχρονη θεωρητική παράδοση, η ιδέα ενός κόσμου χωρίς σύνορα έχει διατυπωθεί επανειλημμένως. Ο K. Marx θεωρεί τα εθνικά σύνορα ως καθαρά ιδεολογικά κατασκευάσματα διότι, σύμφωνα με αυτόν, ο καπιταλισμός επεκτείνεται παντού στο σύγχρονο κόσμο επιβάλλοντας τον τρόπο παραγωγής του, τον τύπο των κοινωνικών του σχέσεων και μια δομή που αναδιοργανώνει το κοινωνικό σώμα σύμφωνα με μια ταξική λογική και όχι με μια εθνική προέλευση. Μήπως είναι ο πρώτος σύγχρονος στοχαστής που μπόρεσε να προβλέψει την έλευση της ολικής κοινωνίας, διατυπώνοντας την ιδέα ότι οι προλετάριοι δεν έχουν πατρίδα; Πολλές δεκαετίες αργότερα, κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, καταλήγουμε στις συνιβερσαλιστικές θεωρίες που διαδίδονται παγκοσμίως και οικοδομούν έναν έγκυρο σε κάθε γωνιά του πλανήτη μας προβληματισμό. Για να αναφερθούμε σε ένα μόνο χαρακτηριστικό παράδειγμα, ο αγγλόφωνος Καναδός Marshall Mc Luhan (1968), ιστορικός της λογοτεχνίας, επεξεργαζόταν εκείνα ακριβώς τα χρόνια την ιδέα περί δημιουργίας του «παγκόσμιου χωριού», το οποίο θα γεννιόταν χάρη στα νέα ηλεκτρονικά μέσα που είναι ικανά να μεταδώσουν αυτοστιγμεί τα μηνύματά τους σε ολόκληρο τον κόσμο. Τα μέσα αυτά έχουν την τάση να παράγουν παντού την ίδια μαζική κουλτούρα, τις ίδιες αντιδράσεις απέναντι στα παγκόσμια γεγονότα, τον ίδιο τύπο συμπεριφοράς και τα ίδια ήθη. Ο άνθρωπος πρόκειται άρα να γίνει ενιαίος, να περπατά με ίδιο βήμα στο δρόμο της ιστορίας του, και ο κόσμος, κατά συνέπεια, πολύ μικρός, παρόμοιος με ένα αρχαίο χωριό όπου όλος ο κόσμος γνωρίζει όλο τον κόσμο, διαθέτει την ίδια σχεδόν νοοτροπία με τους διπλανούς του και αποτελεί κομμάτι μίας και μοναδικής κοινότητας.

Ζούμε πράγματι σε έναν κόσμο που απεργάζεται την κατάλυση των ιδίων του των συνόρων;

Είναι δυνατό να προχωρήσουμε πολύ γρήγορα σε αυτή την κατεύθυνση προβληματισμού τρέφοντας την ελπίδα της ύπαρξης μιας ολικής κοινωνίας χωρίς σύνορα ή που βαδίζει προς ένα πλήρες άνοιγμα, σύμφωνα με την εικόνα που επεξεργάστηκε ο φιλόσοφος Karl Popper (1956). Όλα τα επιχειρήματα βρίσκονται μπροστά μας. Αρκεί να τα ενστερνιστούμε. Μήπως δεν απειλούμαστε όλοι από τη γενικευμένη υποβάθμιση των οικολογικών συνθηκών του πλανήτη μας; Μήπως δεν φοβόμαστε όλοι τους κινδύνους ενός πυρηνικού ή βακτηριολογικού πολέμου που θα αγνοούσε τα σύνορα μεταξύ κρατών και τις διαφορές μεταξύ Βορρά και Νότου; Μήπως δεν χρησιμοποιούμε τα ίδια αεροπλάνα, τα ίδια αυτοκίνητα, τους ίδιους ηλεκτρονικούς υπολογιστές; Μήπως δεν ακούμε τις ίδιες ειδήσεις σχετικά με ό,τι συμβαίνει στον πλανήτη μας; Μήπως δεν πίνουμε την ίδια Κόκα-Κόλα, δεν συχνάζουμε στα ίδια McDonald's;

Ωστόσο η αμφιβολία παραμένει. Θεωρητικά, δεν οφείλεται στο γεγονός

ότι πολλά παλαιά σύνορα εξακολουθούν να υπάρχουν και η τελευταία τους μέρα είναι ακόμη μακριά. Πράγματι, συναντάμε παντού άντρες και γυναίκες έτοιμους να αγωνιστούν για να προστατέψουν την «επικράτειά» τους. Όμως ο οπαδός των θεωριών της ισοπεδωτικής ολοποίησης θα μπορούσε να πει ότι τα σύνορα, παρόλο που υπάρχουν ακόμη, εξαφανίζονται σιγά-σιγά. Κατ' αυτόν, ένα μείζον γεγονός της ιστορίας της ανθρωπότητας δεν χάνεται μέσα σε μια μέρα. Ο τερματισμός των πολιτισμικών φαινομένων, θα μας έλεγε, μπορεί να πάρει δεκαετίες, ακόμα και αιώνες. Δεν πρέπει λοιπόν να πιστεύουμε στα μάτια μας, θα κατέληγε, αλλά θα πρέπει μάλλον να ακούμε τη φωνή της λογικής μας, η οποία διαθέτει απαράβλητη δύναμη προβλεπτικότητας.

Το πραγματικό ζήτημα δεν αναφέρεται στην ύπαρξη συνόρων ήδη παλαιών. Το ζήτημα συνίσταται μάλλον στο ερώτημα κατά πόσον ο σημερινός κόσμος δημιουργεί ή δεν δημιουργεί πλέον νέα σύνορα. Ζούμε τελικά σε περίοδο αναπαραγωγής των παλαιών συνόρων, μετατροπής των παλαιών συνόρων, δημιουργίας νέων συνόρων ή εξάλειψης των συνόρων ως εσωτερικών δομών της ολοποιημένης κοινωνίας;

Μια σύντομη ματιά στη σημερινή κατάσταση πραγμάτων θα μπορούσε να μας πείσει ότι η οικουμενική λογική υπερερεί σε σχέση με μια λογική εντοπιότητας. Σε ολόκληρο το σημερινό κόσμο ο εκδημοκρατισμός, που έχει κερδίσει έδαφος σε όλες τις ηπείρους, βασιίζεται στην ιδεολογία του σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Λέμε καμιά φορά «ο άνθρωπος», και συχνά λέμε απλώς «το άτομο». Σεβόμαστε το ανώνυμο άτομο χωρίς να λαμβάνουμε υπόψη τη θρησκευτική του ταυτότητα, την εθνική του προέλευση, το χρώμα του, τη γλώσσα του, τα βιώματά του, τις πολιτικές του ιδέες, τις πεποιθήσεις του. Φαίνεται ότι από πολιτική σκοπιά το Κράτος Δικαίου αφήνει κατά μέρος όλες αυτές τις ανθρώπινες ιδιότητες προκειμένου να μην κάνει διακρίσεις εναντίον κανενός και να διατηρεί την πολιτική, νομική και διοικητική του αμεροληψία. Απέναντι στις απαιτήσεις της φιλελεύθερης δημοκρατίας οι κοινωνικές, εθνικές και φυλετικές διαφορές δεν έχουν πλέον σημασία. Παραμερίζουν μπροστά στη δημιουργία ενός κοινωνικού κόσμου συνεχούς.

Ένα χαρακτηριστικό του κόσμου μας ενισχύει την πεποίθηση ως προς τη βαθμιαία εξάλειψη των συνόρων. Πολλά σύνορα που σφράγισαν για μακρά περίοδο την ιστορία του πολιτισμού μας έχουν εξαλειφθεί ή βρίσκονται σε στάδιο ταχείας εξάλειψης. Στο μεταξύ ο κόσμος αυτός, απαλλαγμένος από τα στεγανά του παρελθόντος, δεν έχει ακόμη επιτύχει την ανάπτυξη μιας νέας εσωτερικής δομής. Δεν έχει ακόμη αναπτύξει τους δικούς του συστατικούς διαχωρισμούς. Μερικές φορές βρίσκεται βυθισμένος στο χάος. Συχνά υπακούει σε πολύ ισχυρές οργανωτικές προδιαγραφές και ικανότητες. Τα δρώντα κοινωνικά υποκείμενα βρίσκονται σε κατάσταση απώλειας της παλαιάς τους ταυτότητας, χωρίς να έχουν μπορέσει ωστόσο να αποκτήσουν επίγνωση της διαφοροποιητικής τους ιδιαιτερότητας. Ένα πειστικό παράδειγμα μπορεί να φωτίσει αυτή την πλούσια σε πολλαπλές τάσεις δυναμική. Μετά την πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης η ευρωπαϊκή ήπειρος γνωρίζει ένα σημαντικό οικονομικό άνοιγμα μεταξύ των χωρών που την αποτελούν. Η εποχή της παλαιάς εθνικής οικονομίας που βασιζόταν σε μια πολιτική κλεισίματος και προστασίας των εθνικών αγορών, την οποία ασκούσαν αυταρχικά κράτη, έχει πλέον παρέλθει. Η εξάλειψη των αυταρχικών κρατών άφησε ένα κενό το οποίο κατέλαβαν φιλελεύθερες πρακτικές οικονομικών συναλλαγών. Απεναντίας, είναι ακόμη πολύ νωρίς για να γνωρίσουμε νέες οικο-

νομικές περιοχές θεμελιωμένες σε διακριτά σύνορα, μη πολιτικά ίσως, πάντως όμως απολύτως υπαρκτά, δημοσιονομικής, υλικής κ.τ.λ. υπόστασης. Κατά συνέπεια, μπορούμε να πούμε ότι ζούμε σε μια μεταβατική περίοδο όπου το παλαιό οικονομικό σχήμα της ηπείρου μας έχει υποκατασταθεί από μια κοινωνικοοικονομική κατάσταση κάπως ασαφή και με ισχνή διάρθρωση.

Ποιος παράγοντας μας κάνει να επιμένουμε, επιζητώντας να πάμε πέρα από αυτό το «προφανές» σύμφωνα με το οποίο θα πρέπει να πιστέψουμε στην ύπαρξη ενός κόσμου ομοιογενούς, ενοποιημένου και απαλλαγμένου από κάθε είδους παραδοσιακά σύνορα; Η προσπάθειά μας βασίζεται σε δύο σημαντικά στοιχεία. Το πρώτο προέρχεται από μια ήδη μακρά εμπειρία που δείχνει ότι ο άνθρωπος επιζητά πάντοτε να οργανώνεται, προσπαθώντας να κατανικήσει την εντροπία που οδηγεί προς έναν κόσμο ομοιογενή. «Οργάνωση» σημαίνει αυτόματα «διάρθρωση», άρα σύνορο. Το δεύτερο στοιχείο προέρχεται από τη μελέτη των πνευματικών παραδόσεων της ανθρωπότητας. Επανειλημμένως, μέσα σε πολύ συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες, γενεές ολόκληρες πίστεψαν ότι είχαν φτάσει στο τέλος της ιστορίας και είχαν καταλήξει σε ένα σημείο όπου η ισότητα μεταξύ των ανθρώπων ήταν έτοιμη να υπερισχύσει επί των διαφορών, των ιδιαιτεροτήτων, των ανισοτήτων και των διαχωρισμών. Αυτή η ολιστική προσέγγιση επανέρχεται κυκλικά και ακατάπαυστα στις κοινωνικές θεωρίες που διατυπώθηκαν ανά τους αιώνες. Δεν μπόρεσε ωστόσο να εμποδίσει κάποιες μετέπειτα διαδικασίες οι οποίες κατηύθυναν τον κόσμο προς μια κατάσταση που τη σφράγιζαν άλλα, νέα σύνορα.

Είναι φανερό ότι η ανάλυση του παρελθόντος δεν επαρκεί για μια ορθή προσέγγιση του μέλλοντος. Προκειμένου να εκπληρωθεί αυτό το καθήκον, είναι απαραίτητο να μελετήσουμε εκ του σύνεγγυς τις σημερινές τάσεις και να κατανοήσουμε το σκεπτικό των πλέον εμβριθών στοχαστών του καιρού μας.

3. Ο ορίζοντας των νέων συνόρων

3.1. Οι φυσικές περιφέρειες και οι πολιτισμικές εστίες

Στη διάρκεια του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα και των πρώτων δεκαετιών του 20ού πολλοί διαπρεπείς επιστήμονες, κυρίως γεωγράφοι, εργάστηκαν πολύ πάνω στη σχέση μεταξύ φύσης και κοινωνίας. Προσέγγισαν ειδικότερα το ζήτημα της επίδρασης των φυσικών διαμορφώσεων στον καθορισμό των συνόρων μεταξύ πολιτισμικών περιοχών, κοινοτήτων και κοινωνικών ενοτήτων. Με άλλα λόγια, διερωτήθηκαν μήπως τα όρια μιας φυσικής περιοχής συνέπιπταν λίγο-πολύ με τα όρια μιας κοινωνικής ενότητας που δεν θα ήταν απαραίτητα έθνος, κράτος ή κάποιου άλλου τύπου κοινωνική και πολιτική οργάνωση. Η απάντηση ήταν συχνά περίεργη αλλά και συγκλονιστική. Ήταν καταφατική. Ο διακεκριμένος Γάλλος γεωγράφος Paul Vidal de la Blache πίστευε ότι μια συνέχεια στο επίπεδο των φυσικών, κλιματικών, γεωλογικών, βλαστητικών, τοπολογικών κ.τ.λ. χαρακτηριστικών σχηματίζει μια φυσική περιοχή, δηλαδή ένα ξεχωριστό και συνεκτικό απ' εαυτού γεωγραφικό σύνολο. Αυτή η φυσική συνέχεια, που εκτείνεται εντός ορισμένων ορίων και διακόπτεται από άλλα φυσικά σύνολα, σφραγίζει επίσης την οπτική αντίληψη της περιοχής και προσδιορίζει τους συνδυασμούς των χρωμάτων που μπορούμε να παρατηρήσουμε εκεί. Δεν υποστηρίζει διόλου κάποιες μηχανιστικές και απόλυτες επικαλύψεις, αλ-

λά πιστεύει ότι σε αυτό το φυσικό περιφερειακό κληροδόμημα οικοδομείται ένας οικονομικός και κοινωνικός βίος που έχει δικά του χαρακτηριστικά. Ένα διεισδυτικό μάτι μπορεί να επισημάνει ότι ο κοινωνικός και οικονομικός βίος των ανθρώπων που κατοικούν σε αυτή την περιοχή, τα υλικά που χρησιμοποιούνται για τις κατασκευές, και κατά συνέπεια η αρχιτεκτονική των μορφωμάτων στον κατοικούμενο χώρο, καμιά φορά τα επαγγέλματα που ασκούν οι αυτόχθονες, άντρες και γυναίκες, συχνά μάλιστα και ο τρόπος ένδυσης κ.τ.λ., έχουν πολλαπλές συνάψεις με τη γεωγραφική, γεωλογική και βλαστητική σύσταση της περιοχής όπου ζουν. Τα φυσικά σύνορα και τα σύνορα των πολιτισμικών και κοινωνικών περιοχών, από χωρική άποψη, συμπίπτουν άρα κατά λίγο-πολύ λογικό τρόπο.

Η συνεισφορά του εν λόγω γεωγράφου στην κατανόηση της κατανομής και της διαμόρφωσης των φυσικών και πολιτισμικών περιοχών ή της χρωματικής εμφάνισης της γήινης επιφάνειας είναι πολύ σημαντική. Εμπειριέχει πολλά στοιχεία τα οποία δεν πρόκειται να εκθέσουμε εδώ. Ωστόσο θα επιθυμούσαμε να αποσαφηνίσουμε κάτι σημαντικό. Η προαναφερόμενη δυναμική, παρόλο που είναι πάντοτε έγκυρη, ισχύει κατά προτεραιότητα για τις παρωχημένες περιόδους της ιστορίας της ανθρωπότητας. Είναι κατανοητό, όπως υπογράμμισε ήδη στις αρχές του αιώνα ο Marcel Dubois (1903), καθηγητής της Αποικιακής Γεωγραφίας στη Φιλοσοφική Σχολή Παρισίων, ότι αυτή η λογική της κατά προσέγγιση ταύτισης των φυσικών συνόρων με τα πολιτισμικά και πολιτιστικά σύνορα της κοινωνίας επιβάλλεται εκεί όπου ο άνθρωπος ασκεί οικονομικές δραστηριότητες οι οποίες υπάγονται στη γεωργία, την αλιεία, τις στενά συνδεδεμένες με την επεξεργασία των πρώτων υλών βιομηχανίες, τις μεταλλοβιομηχανίες κ.τ.λ. Αντιθέτως, εκεί όπου η κοινωνία αναπτύσσει βιομηχανίες πιο αυτόνομες σε σχέση με τη φύση, τα οικονομικά, πολιτιστικά και πολιτισμικά σύνορα γίνονται πιο περίπλοκα και δεν ακολουθούν τόσο πιστά τη συνοριακή διαμόρφωση των φυσικών περιοχών.

Μπορούμε να κατανοήσουμε έτσι την τάση εξέλιξης του σύγχρονου κόσμου που ενίσχυσε αυτή την αυτονομία χωρίς ωστόσο να εξαλείψει εντελώς τη συνάρτηση των λογικών κατανομής των φυσικών και κοινωνικών σχημάτων. Εν πάση περιπτώσει, σήμερα υπάρχει ένα κίνημα προς μια διάρθρωση των οικονομικών και κοινωνικών συνόρων που υπακούει μάλλον στους κανόνες της αγοράς και του καπιταλιστικού εξορθολογισμού της εργασίας, στις καθαρά κοινωνικές και πολιτικές δυναμικές των ανθρωπίνων κοινοτήτων, παρά στη συμβατότητά του απέναντι στην υλική σύσταση των φυσικών περιοχών του κόσμου. Η παλαιά λογική της διασποράς των χρηματοοικονομικών και πολιτισμικών συνεχειών, που σφραγίστηκε έντονα από τα χαρακτηριστικά της περιβάλλουσας φύσης, αποδυναμώνεται και παραχωρεί τη θέση της σε νέου είδους κατανομή των οικονομικών και κοινωνικών οντοτήτων. Η Ασία δεν σφραγίζεται πλέον απλώς από εκείνη την «καλλιέργεια ορύξης» που η παρουσία της επισημαίνεται επανειλημμένως στα ταξιδιωτικά ημερολόγια και τα συγγράμματα των επιστημόνων του 19ου αιώνα. Σήμερα ορισμένες ασιατικές χώρες είναι γνωστές για την πρόοδο που έχουν σημειώσει στον τομέα της τεχνολογίας αιχμής. Μια μεγάλη μερίδα του πληθυσμού τους εργάζεται σε τομείς με μηχανογραφική υποστήριξη, όπως και σε οποιαδήποτε άλλη χώρα του κόσμου. Η βαθμιαία απελευθέρωση της επαγγελματικής δραστηριότητας από τη στενή κυριαρχία των φυσικών συνθηκών επηρέασε επίσης πολύ τη μορφή και το περιεχόμενο των σημερινών διαχωρισμών μεταξύ αστικής και αγροτικής ζώνης πα-

ντού ανά τον κόσμο. Ιδιαίτερα στις πλέον προηγμένες από τεχνική άποψη χώρες, η αγροτική ζώνη δεν παρουσιάζει πλέον τα ίδια χαρακτηριστικά που τη διέκριναν άλλοτε από την αστική ζώνη. Τα αγροτικά επαγγέλματα διαφέρουν από τα επαγγέλματα που ασκούνται στην αστική ζώνη όσο και τα διάφορα αστικά επαγγέλματα διαφέρουν τα μεν από τα δε. Οι οδικές υποδομές, η μορφή του οικισμού, οι ηλεκτρικές οικιακές συσκευές κ.τ.λ. είναι στην αγροτική ζώνη σχεδόν οι ίδιες με εκείνες που υπάρχουν στις πόλεις.

Η λειτουργία της παγκόσμιας αγοράς και της διεθνούς οικονομίας δημιουργεί σήμερα διαχωρισμούς που σφραγίζονται ολοένα και λιγότερο από τα ιδιαίτερα φυσικά χαρακτηριστικά κάθε ηπείρου και κάθε περιοχής. Οι διαχωρισμοί αυτοί αποτελούν μάλλον συνέπεια του πολιτικού και οικονομικού συσχετισμού δυνάμεων, σε παγκόσμιο ή περιφερειακό επίπεδο. Οι σύγχρονες μορφές παραγωγής διαδίδονται παντού δημιουργώντας ένα ευρύ δίκτυο επαγγελματικής και κοινωνικοτεχνικής ομοιογένειας. Οι παλαιοί διαχωρισμοί ανάμεσα στο σύγχρονο και το πρωτόγονο ή ανάμεσα στην αγροτική οικονομία και τη βιομηχανική οικονομία βαθμιαία εξαλείφονται. Ωστόσο νέες κοινωνικές ανισομέρειες, που βασίζονται τώρα ολοένα και περισσότερο σε καθαρά οικονομικές και πολιτικές δυναμικές, ενισχύονται διαρκώς. Ιδιαίτερα σε σχέση με το επίπεδο και τις συνθήκες διαβίωσης, το ύψος εισοδημάτων, το όριο της φτώχειας κ.τ.λ., οι διαφορές διατηρούνται ανάμεσα στις πλέον ανεπτυγμένες και τις φτωχότερες χώρες, τις χώρες του Βορρά και του Νότου, το κέντρο και την περιφέρεια, τα χωριά και τα μεγάλα πολεοδομικά συγκροτήματα. Καμιά φορά μάλιστα μεγαλώνουν.

3.2. Τα πολιτικά σύνορα απέναντι στα πολιτισμικά και οικονομικά σύνορα του κόσμου μας

Η νοοτροπία που επικρατούσε στη διάρκεια του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα ήταν ότι το κράτος-έθνος αντιπροσωπεύει την πλέον ενδεδειγμένη πολιτική πραγματικότητα ώστε να επιτρέπει την οικονομική και πολιτισμική άνθηση της κοινωνίας και την πραγματοποίηση των πλέον προηγμένων πολιτικών ελευθεριών για τους πολίτες. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η ιδέα αυτή κατείχε την εποχή εκείνη μια δύναμη χειραφέτησης, παρά τις εθνικιστικές ή και υπερεθνικιστικές αποκλίσεις που εκδηλώνονταν καμιά φορά από χώρα σε χώρα. Η ιδέα αυτή ήταν κατ' αρχάς ένα κάλεσμα που αξίωνε την αναγνώριση του δικαιώματος των λαών στην εθνική κυριαρχία. Ήταν επομένως μια ιδεολογία που επιζητούσε να εξασφαλίσει την εθνική ελευθερία κάθε λαού εναντίον των ιμπεριαλιστικών βλέψεων των δυνάμεων που κυριαρχούσαν την εποχή εκείνη στη διεθνή σκηνή. Στη συνέχεια η ιδέα του κράτους-έθνους αντιπροσώπευε επίσης μια ιδεολογική φόρμουλα πραγματικά ελκυστική για τους λαούς που επιζητούσαν την απελευθέρωσή τους από τον αποικιοκρατικό ζυγό. Η φάση αυτή συνέπιπτε με την αφύπνιση των πολιτικών φιλοδοξιών των εθνικών αστικών τάξεων, που ήταν πλέον έτοιμες να αγωνιστούν για να προστατέψουν και να διαφυλάξουν την αποκλειστικότητα της δικής τους εθνικής αγοράς.

Σε αυτό το πλαίσιο, φυσικά σύνορα του κάθε έθνους θεωρούνταν εκείνα που είχε χαράξει το εθνικό κράτος. Η διαφύλαξη μιας ξέχωρης εθνικής ταυτότητας δεν μπορούσε να πραγματοποιηθεί παρά μόνο με τη διασφάλιση της κυριαρχίας του έθνους πάνω στην ίδια του την επικράτεια ως γεωπολιτικό και διοικητικό χώρο αναγνωρισμένο από το Διεθνές Δίκαιο. Η φιλοσοφία της

εποχής, η τέχνη, οι ιδεολογικές προπαγάνδες, η λαογραφία και η νοοτροπία των ανθρώπων ήταν διαποτισμένες από αυτή την ιδέα, που θεωρούσε το εθνικό κράτος θεματοφύλακα της οικονομικής άνθησης της εθνικής κοινότητας. Ο Γερμανός γεωγράφος και πολιτειολόγος Friedrich Ratzel διατύπωσε γύρω στα τέλη του 19ου αιώνα την ιδέα ότι το εθνικό κράτος είναι όπως ένας οργανισμός ριζωμένος στο έδαφος, παρόμοιος με ένα φυτό ή κάποιον άλλο βιολογικό οργανισμό. Το εθνικό κράτος χρειάζεται, καθώς έλεγε, την επικράτειά του, δηλαδή ένα κομμάτι γης για να αντλεί από εκεί την ενέργειά του, ακριβώς όπως ένα δέντρο. Ως πολιτική κοινότητα, έχει τις ρίζες του σε ένα σύνολο κοινών αξιών, μια πολιτισμική κληρονομιά που μοιράζονται όλοι οι πολίτες, την εμπειρία μιας ιστορικής δράσης αναγνωρισμένης ως θεμέλιο του κοινού τους πεπρωμένου. Παρά τη σημασία τους, τα στοιχεία αυτά δεν επαρκούν για την οικοδόμηση ενός κυρίαρχου κράτους, διότι αυτό το τελευταίο χρειάζεται επίσης μια επικράτεια. Ο Ratzel υποστήριζε ότι τα φυσικά και τα πολιτικο-διοικητικά σύνορα ενός εθνικού κράτους δεν συνιστούν δύο μεταβλητές εντελώς ανεξάρτητες. Η εθνική επικράτεια, από πολιτική άποψη, δεν μπορεί να παραμείνει ακέραια και να εξυπηρετεί τα συμφέροντα των πολιτών παρά μόνο υπό την προϋπόθεση ότι επικαλύπτει μια φυσική, γεωγραφική επικράτεια που επιτρέπει την ορθή λειτουργία της εθνικής οικονομίας.

Προς τα τέλη του 19ου αιώνα ο Alexis de Tocqueville υπογράμμιζε τη διαφορά ανάμεσα στο είδος εκείνο των αλλαγών που έχουν θρησκευτικό και πολιτισμικό χαρακτήρα και σε ένα δεύτερο είδος αλλαγών που είναι πολιτικής φύσεως. Κατ' αυτόν, τα δύο αυτά είδη αλλαγών διακρίνονται κατ' αρχήν από την κλίμακα και την έκταση της πραγματοποίησής τους. Οι πολιτικές αλλαγές ή οι αλλαγές που παρουσιάζουν κάποια πολιτική όψη συμβαίνουν συχνά, έλεγε ο Tocqueville, σε μια επικράτεια που ορίζεται από τα πολιτικά και διοικητικά σύνορα του κάθε κράτους. Αντιθέτως, οι πολιτισμικές και θρησκευτικές αλλαγές ξεπερνούν τα σύνορα της χώρας προέλευσής τους και διαδίδονται σε ολόκληρο τον κόσμο. Οι μεγάλες μονοθεϊστικές θρησκείες και τα μεγάλα πολιτισμικά, καλλιτεχνικά και ιδεολογικά ρεύματα κατακλύζουν τον κόσμο χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τα σύνορα μεταξύ των κρατών. Αντιπροσωπεύουν μια οικουμενική πραγματικότητα που ξεκινά από μια πολύ συγκεκριμένη πολιτισμική εστία, που όμως μετά από λίγο καιρό διαδίδεται σε ολόκληρο τον κόσμο. Ο Tocqueville θεωρεί ότι οι αξίες και ο τύπος πολιτικής οργάνωσης που προέκυψαν από τη Γαλλική Επανάσταση αντιπροσωπεύουν με εξαιρετικό τρόπο μια πολύ ιδιαίτερη περίπτωση. Πρόκειται για μια πολιτική επανάσταση που οι αξίες και οι επιδιώξεις της διαδίδονται σε ολόκληρο τον κόσμο με τη μορφή κυμάτων αναμετάδοσης θρησκευτικών και πολιτισμικών αξιών, άρα αγνοώντας τα πολιτικά σύνορα του κάθε κράτους.

Η εποχή μας έχει σχετικοποιήσει την κλειστή προς τα έξω μορφή των πολιτικών συνόρων. Προφανώς, ακόμα και σήμερα, οι λαοί και οι πολιτικές τους ηγεσίες είναι προσηλωμένοι στις αξίες της εθνικής κυριαρχίας. Τα σύνορα αντιπροσωπεύουν πάντοτε σημαντικές κατευθυντήριες γραμμές που καθοδηγούν τη δραστηριότητα του κράτους και των εθνικών παραγόντων, πολιτικών και οικονομικών. Σε ορισμένες περιοχές του κόσμου το πρόβλημα της οικοδόμησης του εθνικού κράτους και της παγίωσης των συνόρων του δεν έχει ακόμη επιλυθεί. Οι εθνικές διενέξεις σχετικά με αυτό το ζήτημα παίρνουν μερικές φορές τη μορφή αποτρόπαιων βιαιοτήτων και στρατιωτικών συρράξεων. Ωστόσο στις μέρες μας δεν μπορούμε πλέον να ισχυριστούμε ότι οι πο-

λιτικές αλλαγές έχουν την τάση να πραγματοποιούνται αποκλειστικά στο εσωτερικό μιας εθνικής πολιτικής επικράτειας. Τα σύνορα των κρατών έχουν γίνει πιο διαπερατά. Η κρατική αυθεντία συχνά παραμερίζει μπροστά στις πολιτικές και οικονομικές αξιώσεις που προέρχονται από τους διεθνείς ή υπερεθνικούς οργανισμούς. Έτσι, η διαφορά ανάμεσα στις πολιτικές αλλαγές και τις πολιτισμικές αλλαγές είναι σήμερα λιγότερο αισθητή σε σχέση με την παλαιά της μορφή.

Τα κράτη που αποτελούν την Ευρωπαϊκή Κοινότητα και οι χώρες που απέκτησαν πρόσφατα το δικαίωμα να ενταχθούν σε αυτήν υπακούν, σε πολλούς τομείς, στις αποφάσεις που λαμβάνονται στο επίπεδο των ευρωπαϊκών θεσμικών οργάνων. Οι αποφάσεις των Διεθνών Δικαστηρίων και του Δικαστηρίου των Ε.Κ. επιβάλλονται ολοένα και περισσότερο στα μεμονωμένα κράτη. Το ίδιο ισχύει και σε ό,τι αφορά υποθέσεις που υπάγονται στην κοινή δημοσιονομική πολιτική, στη μεταναστευτική πολιτική, στις οικονομικές στρατηγικές, οι οποίες οφείλουν να ανταποκρίνονται σε ευρωπαϊκές προδιαγραφές και εντολές, κ.τ.λ. Επανειλημμένως ο ΟΗΕ έχει ψηφίσει προκειμένου μια διεθνής στρατιωτική δράση να μπορέσει να παρέμβει σε τοπικές πολιτικές κρίσεις. Χωρίς να εγκαταλείπουν την αρχή της εθνικής κυριαρχίας και ακεραιότητας, πολυάριθμα κράτη έχουν προσυπογράψει διεθνείς συμφωνίες για το σεβασμό των ατομικών δικαιωμάτων στην επικράτειά τους. Αποδέχονται επομένως στο εξής ότι η διεθνής κοινότητα πρέπει να μεριμνά για την υλοποίηση των συγκεκριμένων δεσμεύσεων που έχουν αναληφθεί σε αυτό τον τομέα. Κατά κάποιον τρόπο, πρόκειται ακριβώς για μια διαδικασία διεθνοποίησης του εσωτερικού καθεστώτος εφαρμογής και σεβασμού των πολιτικών δικαιωμάτων των πολιτών.

Το νέο αυτό στάδιο της πολιτικής εξέλιξης του κόσμου, ενώ καθιστά ελαστικότερα τα πολιτικά σύνορα μεταξύ των κρατών, δεν εξαλείφει ωστόσο τις διενέξεις και τις πολιτικές διαχωριστικές γραμμές ως προς τους υφιστάμενους πολλαπλούς τύπους πολιτικής κυριαρχίας ή ηθικής εξουσίας και τα διάφορα σύνολα κοινοτικών συμφερόντων. Ο ρόλος των εθνοτήτων ή των ομάδων που ανήκουν στο ίδιο έθνος ενισχύεται ακόμη και στο επίπεδο της εξυπηρέτησης των οικονομικών και στρατηγικών συμφερόντων. Αυτά δημιουργούν μη εδαφικές περιοχές οικονομικών συναλλαγών, καθιερώνοντας «εθνικές οικονομίες» οι οποίες αποδίδουν προτεραιότητα στις σχέσεις μεταξύ ατόμων που μοιράζονται την ίδια εθνική ταυτότητα. Πρόκειται για το χώρο ο οποίος σε πολλές χώρες της Ευρώπης χρησιμεύει όλο και περισσότερο ως εμπειρικό υπόβαθρο για την εξυπηρέτηση οικονομικών συμφερόντων και συλλογικών ταυτοτήτων. Τα σύνορα ανάμεσα στις κοινοτικές χώρες ελαστικοποιούνται, αλλά οι φραγμοί ανάμεσα στην Ευρωπαϊκή Ένωση και τις χώρες που την περιβάλλουν γίνονται ακόμη πιο αδιάπεραστοι. Υπάρχει επαγρύπνηση για την καλή τους προστασία και φύλαξη. Πλήθος διαφορών σε θέματα οικονομικής συναλλαγής επηρεάζουν στο εξής τις σχέσεις μεταξύ της κοινοτικής Ευρώπης και των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής. Πολλές χώρες ή πολιτικοί συνασπισμοί αρνούνται να αναγνωρίσουν τη νομιμότητα μιας κάποιας υπερεθνικής κυριαρχίας, σε ό,τι αφορά κυρίως τον τομέα των εξοπλισμών. Οι επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 σηματοδότησαν τη δημιουργία μιας άλλης, νέας, διαχωριστικής γραμμής μεταξύ διαφόρων χωρών, η οποία εκφράζεται από ιδεολογική άποψη με διάφορες διατυπώσεις που συντάσσονται στη βάση της έννοιας της καταπολέμησης της τρομοκρατίας.

3.3. Τα σύνορα μεταξύ των κοινωνικών ομάδων

Σε ό,τι αφορά τα σύνορα μεταξύ των κοινωνικών ομάδων και στρωμάτων της σύγχρονης κοινωνίας, έχει διατυπωθεί μια νέα προσέγγιση η οποία αποτέλεσε σημαντική συνεισφορά, εμπλουτίζοντας και τροποποιώντας τις κοινωνικές και πολιτικές θεωρίες του παρελθόντος. Όταν προσεγγίζουμε το πρόβλημα των συνόρων μεταξύ των ομάδων που συνιστούν την κοινωνία, η προβληματική είναι αρκετά πολυσύνθετη και περίπλοκη. Ανακύπτουν πολλά προβλήματα, οικονομικής, κοινωνικής, πολιτισμικής κ.τ.λ. φύσεως. Ωστόσο, μεταξύ όλων αυτών των προβλημάτων, η σύγχρονη πολιτική φιλοσοφία δίνει το προβάδισμα σε εκείνο που διέπει το ρυθμό, τον προσανατολισμό και το εύρος των άλλων κοινωνικών δυναμικών. Πρόκειται ακριβώς για το πρόβλημα που αφορά τη σχέση ανάμεσα στην πολιτική ισότητα και τις κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες στο σύγχρονο κόσμο.

Οι πολιτικές θεωρίες του 18ου και του 19ου αιώνα παρουσίαζαν το εν λόγω πρόβλημα μέσα από το πρίσμα της εξάλειψης των πολιτικών προνομίων των ευγενών και της αριστοκρατίας. Οι θεμελιωτές της σύγχρονης φιλελεύθερης δημοκρατίας, όπως οι John Locke, Jean-Jacques Rousseau, Immanuel Kant κ.ά., πίστευαν ότι η θέσπιση των δημοκρατικών δικαιωμάτων θα αποτελούσε αποφασιστικό βήμα προς την οικοδόμηση μιας κοινωνίας που θα σεβόταν την ισότητα πολιτικών δικαιωμάτων για όλους τους πολίτες. Έφταναν μάλιστα ακόμα πιο μακριά, ελπίζοντας ότι το δημοκρατικό Κράτος Δικαίου θα ήταν επαρκής προϋπόθεση ώστε να δημιουργηθεί μια πιο δίκαιη κοινωνία στο επίπεδο των κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων. Πίστευαν ότι η πολιτική ισότητα θα συνεπαγόταν κατά τρόπο σχεδόν αναπότρεπτο την ισότητα των κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών των πολιτών. Έτσι, η εξάλειψη των πολιτικών συνόρων θεωρούνταν ως ο απαραίτητος δρόμος για την εδραίωση μιας πιο δίκαιης ισορροπίας μεταξύ των οικονομικών συμφερόντων των πολιτών. Η πτώση των πολιτικών φραγμών θα οδηγούσε, κατά τη γνώμη τους, στην κατάργηση των κοινωνικών και οικονομικών συνόρων.

Η ιστορική εμπειρία των πρώτων φάσεων του καπιταλισμού διέψευσε τις ελπίδες που είχε γεννήσει το επαναστατικό στάδιο της πάλης κατά του Παλαιού Καθεστώτος. Η λειτουργία της οικονομίας της (ιδιωτικής) αγοράς, παρά την παρουσία μιας κοινωνίας λίγο-πολύ δημοκρατικής, δεν άμβλυνε διόλου τις διαφορές μεταξύ των κοινωνικών στρωμάτων. Εντελώς αντίθετα, τα οικονομικά, κοινωνικά και συμβολικά σύνορα μεταξύ των κοινωνικών τάξεων έγιναν ακόμη πιο αισθητά. Η πόλωση της κοινωνίας οξυνόταν ολοένα και περισσότερο και δημιουργούσε εξεγέρσεις, ταραχές, κοινωνικά κινήματα που απαιτούσαν έναν πιο δίκαιο κόσμο. Στο πλαίσιο αυτής της γενικευμένης κοινωνικής απογοήτευσης οι θεωρητικοί της ισότητας άρχισαν να κερδίζουν έδαφος. Ένας «πρωτόγονος κομμουνισμός», που έλεγε ότι εμπνέεται από τα διδάγματα του Karl Marx, κήρυττε την άμεση εξάλειψη όλων των φραγμών μεταξύ κοινωνικών τάξεων και την εφαρμογή μιας αλγεβρικής ισότητας ως προς τις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες των πολιτών. Αποκτούσε ολοένα και μεγαλύτερη επιρροή για να καταλήξει στα ολοκληρωτικά καθεστάτα των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης. Και η ώρα για την εμφάνιση νέων συλλογικών απογοητεύσεων σήμανε μετά από μερικές δεκαετίες. Μια κοινωνία χωρίς εσωτερικούς σχηματισμούς, άρα απαλλαγμένη από κοινωνικές διαφορές, βασισμένη στην απόλυτη ομοιογένεια των συνθηκών διαβίωσης των ατόμων, έδειχνε ότι αναγκαστικά θα έπαιρ-

νε τη μορφή μιας ολοκληρωτικής κοινωνίας, ελεγχόμενης από ένα παντοδύναμο κράτος που περιφρονούσε όλα τα δημοκρατικά δικαιώματα.

Ένα τρίτο στάδιο αρχίζει με τη διαχείριση των ισορροπιών μεταξύ πολιτικής ισότητας και οικονομικών ανισοτήτων. Συγγραφείς όπως ο Jürgen Habermas, ο John Rawls και πολλοί άλλοι, προσπάθησαν να κάνουν μια σύνθεση προκειμένου να ξεπεραστούν οι προηγούμενες ιστορικές απογοητεύσεις. Κατ' αρχάς κατέδειξαν ότι είναι αδύνατον μια κοινωνία να διαφυλάξει τη δημοκρατική της φύση όταν παράλληλα συγκροτείται από φραγμούς, διαφορές και σημαντικά κοινωνικά και οικονομικά σύνορα. Σύμφωνα με αυτούς, το θεμέλιο της σύγχρονης δημοκρατίας στηρίζεται στην αρχή των ίσων ευκαιριών. Όμως δεν μπορούμε να φανταστούμε μια κοινωνία που θα τηρούσε την ισότητα ευκαιριών και συγχρόνως θα επέτρεπε βαθιές οικονομικές ανισότητες μεταξύ των κοινωνικών της στρωμάτων. Οι πλουσιότεροι δεν θα βρίσκονταν επομένως στην ίδια θέση με τους φτωχότερους όσον αφορά την άσκηση των πολιτικών τους δικαιωμάτων. Τα πολιτικά προνόμια θα επανέρχονταν, αλλοιώνοντας έτσι το περιεχόμενο της δημοκρατίας. Τα πλέον ενδεή άτομα δεν θα είχαν την ίδια πρόσβαση στον πολιτικό βίο και τα μέσα επικοινωνίας με τους άλλους πολίτες. Από την άλλη πλευρά, η εφαρμογή μιας ισονομικής δικαιοσύνης, που θα απαιτούσε την πλήρη εξάλειψη των κοινωνικών διαφορών, θα δημιουργούσε ένα κατακόρυφο σύνορο πολιτικής φύσεως. Θα παρήγε ένα γραφειοκρατικό κράτος που θα το χώριζαν απροσπέλαστα σύνορα από το σύνολο της κοινωνίας.

Οι σύγχρονες πολιτικές φιλοσοφίες αντιπαρά τίθενται πράγματι ως προς το ζήτημα της διαχείρισης των κοινωνικών διαφορών μεταξύ των ατόμων. Δύο σημαντικά ιδεολογικά ρεύματα κυριαρχούν στην κοινωνική σκηνή. Οι οπαδοί της «δικαιοσύνης της κατανομής» πιστεύουν, μαζί με τον John Rawls, ότι οι κοινωνικές διαφορές πρέπει να αμβλυνθούν μέσω της δράσης της δημόσιας ισχύος. Χωρίς να εξομοιώνει τις συνθήκες διαβίωσης των πολιτών, η εν λόγω δράση θα μπορούσε να διατηρήσει τις διαφορές αυτές μέσα σε κάποια πιο δίκαια όρια. Αντιθέτως, οι φιλελεύθεροι, όπως παραδείγματος χάρη ο Nozick, υπερασπίζονται την ιδέα ενός «μινιμαλιστικού κράτους» που δεν παρεμβαίνει για να διαταράξει το παιχνίδι της τύχης στις οικονομικές δυναμικές. Σύμφωνα με αυτούς τους τελευταίους, οι κοινωνικές διαφορές, τα σύνορα μεταξύ των κοινωνικών στρωμάτων, είναι αναπόφευκτα μέσα σε μια δημοκρατική κοινωνία που θέλει να σέβεται την ελευθερία επιλογής του ατόμου.

Παρά τις διαφορές μεταξύ αυτών των προσεγγίσεων, ένα πρόβλημα εξακολουθεί να τίθεται μόνιμα και σταθερά: πώς μπορούμε να κατανοήσουμε και να διαχειριστούμε τις οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες σε συνθήκες πολιτικής και νομικής ισότητας που διασφαλίζει το κράτος δικαίου;

Είναι φανερό ότι τα κοινωνικά και οικονομικά σύνορα στους κόλπους των σύγχρονων κοινωνιών δεν συμβάλλουν στην ενίσχυση της εθνικής αλληλεγγύης, η οποία βασίζεται σε δημοκρατικές αξίες. Παίρνουν νέες, πρωτοφανείς μορφές. Αντιστέκονται επίσης απέναντι στη διαδικασία εξομοίωσης των γενικών συνθηκών διαβίωσης, η οποία υποστηρίζεται από τη συνεχή πρόοδο της επιστήμης και της τεχνικής. Από κοινωνιολογική άποψη, η σύγχρονη ζωή γνωρίζει αντιφατικές πραγματικότητες και συγκρουσιακές τάσεις. Το δικαίωμα της ελεύθερης επιλογής τύπου κατοικίας και εργασίας συμβάλλει στην ανάμιξη ατόμων διαφορετικής κοινωνικής προέλευσης. Αντιθέτως, τα φαινόμενα των αστικών διακρίσεων δημιουργούν νέους φραγμούς μεταξύ των κοινωνι-

κών ομάδων που ζουν στην ίδια πόλη, ή ακόμα και στην ίδια κοινότητα. Το δικαίωμα της ελεύθερης επιλογής του επαγγέλματος και το δικαίωμα στην εργασία εν γένει, μέσα στα πλαίσια του εκδημοκρατισμού της εθνικής παιδείας, επιτρέπουν στον κοινωνικό «ανεγκυστήρα» να αλλάξει την κοινωνική θέση ενός μεγάλου αριθμού ατόμων. Αντιθέτως, οι ανισότητες στο πολιτισμικό επίπεδο των οικογενειών και η απήχυσή τους στην παιδεία και στο επίπεδο μόρφωσης των παιδιών παρεμποδίζουν την κοινωνική κινητικότητα, ενισχύουν τα σύνορα ανάμεσα στα κοινωνικά στρώματα και οδηγούν σε μια παγιωμένη κατάσταση, η οποία χαρακτηρίζεται από την κοινωνική αναπαραγωγή. Το άνοιγμα της εθνικής οικονομίας και οι νέες ανάγκες για φθηνότερο εργατικό δυναμικό, το οποίο προσλαμβάνεται σε επαγγέλματα επίπονα ή λιγότερο ελκυστικά για τους αυτόχθονες, οδηγούν σε ανάμιξη των πληθυσμών και των πολιτισμών. Ευρωπαίοι, Άραβες, Ασιάτες, Αφρικανοί, μοιράζονται συχνά το χώρο της ίδιας πόλης δημιουργώντας κοινότητες πολύ δραστήριες, γεμάτες ζωτικότητα, ακριβώς χάρη σε αυτή τη διασταύρωση πληθυσμών και πολιτισμών. Αντιθέτως, μια κάποια κοινωνική εξαθλίωση, η ανεργία, οι επαγγελματικές και κοινωνικές αντιζηλίες κ.ά. τροφοδοτούν τάσεις ξενοφοβίας μεταξύ ενός αυξημένου αριθμού ατόμων που θεωρούν το χρώμα του δέρματος αξεπέραστο φραγμό και εμπόδιο στις ανθρώπινες σχέσεις.

* * *

Η ανάλυση των προβληματισμών που έχουν διατυπώσει γνωστοί συγγραφείς στις κοινωνικές επιστήμες καθώς και η εμπειρική παρατήρηση καταδεικνύουν ότι η ανοιχτή κοινωνία, δηλαδή η φιλελεύθερη κοινωνία της οικονομίας της αγοράς, του κράτους δικαίου, των ατομικών δικαιωμάτων κ.τ.λ., έχει συμβάλει πράγματι στην εξάλειψη πολλών παλαιών συνόρων, είτε αυτά είναι γεωγραφικά, είτε πολιτικά, είτε κοινωνικά. Η εποχή μας έχει καταστήσει ορισμένα σύνορα λιγότερο σημαντικά και λιγότερο αναδιπλωμένα στον εαυτό τους. Η ανάπτυξη της επιστήμης και της τεχνικής έχει τροποποιήσει τους συσχετισμούς, δηλαδή τις σχέσεις, τις κοινές όψεις και τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ διαφόρων τομέων του σημερινού κόσμου. Η ίδια η γνωσιολογική έννοια του συνόρου έχει αλλάξει. Στο εξής αυτή καθαυτή η ταυτότητα των διαχωρισμένων οντοτήτων θεωρείται ότι δημιουργήθηκε χάρη στην αλληλεπίδραση με το περιβάλλον της. Τα σύνορα γίνονται σήμερα αντιληπτά μάλλον ως ζώνες επαφών και ανταλλαγών. Τέλος, σήμερα επιμένουμε να δίνουμε έμφαση στη συμβολική όψη των συνόρων του κόσμου μας. Συμβολικό δεν σημαίνει απατηλό. Συμβολικό σημαίνει πως κάθε σύνορο δεν υπολογίζεται και δεν έχει σημασία παρά μόνο σε σχέση με μια ανθρώπινη πρακτική, μια κοινωνική δράση ή μια σκοπίμη υποκειμενικότητα. Κατά συνέπεια, η σύγχρονη αντίληψη περί συνόρων τα θεωρεί ως κάποια αδρά όρια που εμφανίζονται και εξαφανίζονται ανάλογα με μια τελεολογική προσέγγιση, η οποία είναι εκείνη του ανθρώπου.

Ωστόσο η «ανοιχτή κοινωνία» δεν είναι μια κοινωνία χωρίς σύνορα. Κατασκευάζει νέα σύνορα χάρη στην ίδια της τη λειτουργία. Τα νέα αυτά σύνορα δεν είναι εξ ορισμού ούτε περισσότερο ούτε λιγότερο σημαντικά από εκείνα που προϋπήρχαν. Εναπόκειται στον άνθρωπο να αξιολογήσει την εμβέλειά τους. Υποκειμενικά, ο άνθρωπος θεωρεί ότι ένα σημερινό σύνορο είναι πιο σημαντικό από ένα παλαιό σύνορο. Μια σημερινή διαφορά μπορεί να τραβήξει την προσοχή των ανθρώπων χίλιες φορές περισσότερο από έναν πραγμα-

τικό κοινωνικό ή πολιτικό φραγμό αλλοτινών εποχών. Οι διαφορές μεταξύ των ανθρώπων έχουν ίσως γίνει λιγότερο σημαντικές από ό,τι στο παρελθόν. Όμως ο άνθρωπος έχει γίνει πιο ευαίσθητος στις διαφορές από ό,τι άλλοτε. Ο άνθρωπος νιώθει ίσως πιο μοναχικός σήμερα, γιατί οι παλαιές μορφές της ανθρώπινης αλληλεγγύης, που βασιζόνταν στην πατρίδα, την αγροτική ζωή, την οικιακή οικονομία, έχουν χαθεί. Τα σύνορα ανάμεσα στο άτομο του και τους άλλους, ανάμεσα στο εγώ και τον περίγυρο, ανάμεσα στη μύχια υποκειμενικότητα και τον κόσμο, του φαίνονται άρα πιο σημαντικά σε σχέση με εκείνα που είχε να αντιμετωπίσει ο πατέρας του.

Εξάλλου ένας κόσμος χωρίς σύνορα, από φιλοσοφική και ηθική άποψη, δεν είναι εφικτός. Ένας κόσμος χωρίς σύνορα παραπέμπει σε έναν κόσμο χωρίς εσωτερικό σχηματισμό, στο «Απόλυτο Μηδέν». Το Ον γίνεται Ον ακριβώς γιατί είναι καθορισμένο. Εδώ όμως επιβάλλεται μια θεμελιώδης παρατήρηση. Πρέπει να γίνεται σαφής διαχωρισμός μεταξύ συνόρου και φραγμού. Ένα σύνορο είναι μάλλον μια διαχωριστική γραμμή, ένα αδρό χαρακτηριστικό που διακρίνει τα «πράγματα» του κόσμου μας. Είναι αναγκαίο ως διαφορά, ούτως ώστε κάθε «πράγμα» να έχει το όνομά του, τη δική του λογική και οντολογική ταυτότητα. Αντιθέτως, ένας φραγμός είναι ένα σύνορο αδιάβατο, ένα τείχος που χωρίζει τα ανθρώπινα όντα, τα οποία δεν επικοινωνούν πλέον, αλληλοεχθρεύονται, αλληλοσπαράσσονται αδιάκοπα, αλληλομισούνται.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Aristote (1961), *Ethique de Nicomaque*, Paris: Garnier Frères.
 De la Blache, V. (1995), *Principes de la géographie humaine*, Paris: Editions Utz.
 Dubois, M., Kergomard, J.-G. (1903), *Précis de géographie économique*, Paris: Masson et Co.
 Habermas, J. (1993), *L'espace public*, Paris: Payot.
 Kant, E. (1986), *Critique de la raison pure*, Paris: PUF.
 Marx, K. (1994), *Ecrits de jeunesse*, Paris: Quai Voltaire.
 Mauss, M. (1969), «Les civilisations: éléments et formes», στο *Essais de sociologie*, Paris: Editions de Minuit.
 McLuhan, M. (1968), *Pour comprendre les médias*, Editions HMH.
 Popper, K. (1956), *Misère de l'historicisme*, Paris: Plon.
 Ratzel, F. (1988), *Géographie politique*, Paris: Economica.
 Rawls, J. (1997), *Théorie de la justice*, Paris: Editions du Seuil.
 Tocqueville, A. de (1986), *De la démocratie en Amérique*, Paris: Robert Laffont.